

Italijanski konzul u Skadru B. Berio o arbanaškom pitanju 1876—1878. godine

Bernardo Berio služio je u Albaniji kao diplomatski predstavnik od proleća 1873. do prvih dana 1879. godine.¹ Politički je pripadao levici, što znači da su za njegove poglede bila prevashodna dva pitanja: a) zaustavljanje slovenske najezde na Balkanu i ka Jadranu; b) sprečavanje dalje ekspanzije Austro-Ugarske prema Solunu i duž istočne jadranske obale. Ipak nije potpuno sledio kurs koji je u ime levice sprovodio ministar Melegari, utoliko što nije bio pasivan prema otomanskoj stvarnosti i što je tačno znao da se aktivno treba boriti za ostvarenje deviza levice u pogledu Turske — status quo.

Aktivnost i inicijativnost konzula inače diplomatski bespomoćne Italije odmah je zapazila nemačka i austrougarska štampa. Na napise o njegovim poduhvatima skrenulo mu je pažnju rimsko ministarstvo inostranih dela još 21. decembra 1876.² Zbog sličnih opomena Berio je bio prisiljen da u nekoliko navrata piše svoje »apologije«, tj. izveštaje u svoju odbranu. Posle propasti miriditskog ustanka, na primer, Berio se branio od prigovora svog ministra da je sugerisao kako Italija treba da se angažuje za Miridite, ponavljajući da je uvek isticao kako je za Italiju najbolje rešenje da Albanija ostane turska; za sam ustanak govorio je da je izbio pre vremena.³ Znatno kasnije, na optužbe iz Skadra, pisao je kako se ne može dokazati da je konzulat imao bilo kakav poseban stav bilo prema hrišćanima ili prema muslimanima; da njegove lične simpatije nisu bile bez dužne rezerve; da se konzulat po dužnosti aktivno interesovao za uslove postojanja buduće Albanije; da je također okrivljen i francuski konzul u Skadru i slično.⁴ Sa francuskim konzulom se, inače, najviše družio, bio je prijatelj

¹ Archivio storico del Ministero degli affari esteri (Roma), serio »Politica 1867—1888«, busta 218, n° 1538, i. IV 1878, br. 334. — Već 1873. on je poslao svojoj centrali podrobni referat o značaju Kosova (busta 220, n° 4199, 22. X 1878, br. 370). (Pošto upotrebljena građa potiče iz istoga fonda, ubuduće će se navoditi samo arhiv — ASMAE. — i busta odnosno knjiga, registro.) — Bernardo Berio rođen je 1824. u Porto Mauricio. S proleća 1880. nalazio se kao konzul u Pireju (La politica estera dell'Italia negli atti, documenti e discussioni parlamentari dal 1861 al 1914, vol. II, tomo 1, a cura di Giacomo Petricono, Roma 1973, 351). — Iako često pominjan, Berio ipak nije stekao zasluga da bude uvršten u ljude značajne za italijanski Risordimento; nema ga u posebnom rečniku-leksikonu ličnosti toga velikog vremena (Dizionario del Risorgimento nazionale, dir. M. Rosi, vol. II, Milano 1930, 247).

² ASMAE, reg. 135, pp. 77—78 Tornielli Beriju (Berijeva veza sa italo-arbanaškim komitetima u južnoj Italiji).

³ ASMAE, b. 215, n° 2272, 29. V 1877, br. 266. — Vidi i b. 214, n° 402, 22. I 1877.

⁴ ASMAE, b. 220, n° 3778, 16. IX 1878. — Jedna od tačaka optužbe indicirala je da je Berio nekome saopštavao sadržinu svojih izveštaja Rimu (isto). Optužba bi, prema tome, mogla imati izvoriste u austrougarskom ili još pre u britanskom konzulu u Skadru.

i sa austrougarskim predstavnikom Vasićem, od mladog ruskog otpravnika poslova primao je značajne podatke, dok se držao podalje od britanskog kolege Grina, kojega je ponekad izričito bio dužan da diplomatski podržava.

Svi Berijevi referati nisu bili samo rezultat njegove lične inicijative, nego su predstavljali odgovor na postavljena pitanja.⁵ U vreme izuzetne neaktivnosti italijanske diplomatije na Istoku, Berio je revnosno javljao i o glasinama o navodnom delovanju Italijana u Albaniji, i njegova centrala morala ga je neprestano razuveravati u tom pogledu.⁶ Revnosnim činovničkim saopštenjima Berio je svoje pretpostavljene na TIBRU podsećao da svet o potrebama italijanske politike u Turskoj drukčije misli nego oni. O takvom smislu Berijevih izveštaja prilično se rano dosetio ministar Melegari, koji mu je pisao da u raznim tačkama odstupa od linije uzdržljivog stava Italije, skrećući mu pažnju da je dužan držati se pomirljivo.⁷

Već zbog pomenutog raskoraka u delovanju italijanske diplomatije u politički vrlo osetljivom Skadru, interesantno je videti u čemu su se ogledala politička shvatanja toga aktivnog italijanskog diplomata u Albaniji, u vreme vrlo značajno za noviju prošlost te zemlje.

Kad je izbio tursko-crnogorski odnosno tursko-srpski rat, prve Berijeve konstatacije bile su da su Arbanasi narod neprijateljski raspoložen prema Slovenima, ali da ta okolnost još ne znači kako su spremni da budu verni jednom carstvu koje ih upropašćuje.⁸ On je terorističko držanje prema pravoslavnima u Prizrenu tumačio kao posledicu muslimanskog fanatizma,⁹ koji je uopšte zapažao kod arbanaskog bašibozuka.¹⁰ U severnoj Albaniji, osim u Skadru, dakle pre svega među plemenima Berio nije zapažao versku isključivost.¹¹ On je u nekontrolisanom pričanju mladog Prenka Bib Dode, nakon njegova dolaska iz Carigrada, osetio ne samo averziju prema Crnoj Gori i Rusiji nego i neko otomansko arbanasko osećanje koje računa sa daljom etničkom ekspanzijom u uslovima turske vlasti (mladi miriditski knez govorio je da je Turska sa 65 miliona stanovnika najveće carstvo na svetu, da Arbanasa ima šest miliona i da se prostiru već do Vranja, da Rusa ima svega 18 miliona i slično);¹² kao i ostali diplomatski agenti zapazio je izuzetno srebroljublje i podmitivost Prenka Dode, koji je bez ustezanja rekao Beriju da je »u Albaniji novac otadžbina« i od otpravnika poslova ruskog konzulata u Skadru zahtevao čak 20.000 napoleondora da učini nešto za Slovene koje je mrzeo.¹³ Berio je tačno primetio kako oni koji u Miriditiji zahtevaju savez sa Crnom Gorom da se obori turska vladavina pripadaju u masi običnim siromašnim plemenicima, koji su Prenka prosto nagnali da vodi prijateljsku politiku prema knjazu

⁵ U tom smislu izričito: ASMAE, b. 219, n° 1910, 27. IV 1878, br. 341.

⁶ ASMAE, reg. 136, pp. 111, 152, 287 i dr.

⁷ ASMAE, reg. 135, pp. 257–9, 24. III 1877.

⁸ ASMAE, b. 212, n° 1651, 13. VI 1876, br. 169; n° 1840, 27. VI 1876, br. 174.

⁹ Isto, n° 1980, 28. VI 1876, br. 175.

¹⁰ Isto, n° 2643, 15. VIII 1876, br. 185.

¹¹ ASMAE, b. 213, n° 3216, 18. IX 1876, br. 193.

¹² ASMAE, b. 212, n° 2726, 22. VIII 1876, br. 189.

¹³ ASMAE, b. 213, n° 3216, 18. IX 1876, br. 193.

Nikoli.¹⁴ Glavari u nesložnoj Miriditiji bili su za Tursku.¹⁵ Iako bi ustanak u Miriditiji objektivno bio koristan za Crnu Goru, jedna miriditsko-malisorska autonomna kneževina, koja bi iz njega proizašla, nužno bi bila neprijateljski raspoložena prema Crnoj Gori, okrenuta francuskoj i posebno austrijskoj zaštiti.¹⁶ Povodom uvođenja ustavnog stanja u Osmanlijskom Carstvu Berio je smatrao da ono neće imati pozitivnog odraza u severnoj Albaniji, jer će se plemena boriti da sačuvaju svoju plemensku samoupravu.¹⁷ Berio je u svom aktivističkom stavu zahtevao i vojno učesće Arbanasa, koji bi, pokrenuti protiv Turaka, u isto vreme zaustavljali i slovensku poplavu i onemogućavali austrougarske pretenzije u obezbeđivanju prodora ka Solunu.

Svoje mišljenje o arbanaškim prilikama Berio je prvi put celovitije izneo 22. januara 1877.¹⁸ Prema njemu, Albanija (sa Epirom, koji predstavlja južnu Albaniju) treba da ostane u Otomanskom Carstvu da ne bi postala plen Slovena ili Austrije. Apsorpcija Arbanasa od Slovena predstavljala bi gubitak za civilizovano čovečanstvo, a za Italiju i Grčku značila bi pretnju, jer bi tada Jadran postao ne italijansko nego slovensko jezero a i Trst i Istra ušli bi u orbitu slovenskog sveta. Ne bi mnogo drukčije bilo ni kada bi Albanija pala u naručje Dvojne Monarhije, jer se na Jadranu i na Balkanu austrijska vladavina pri... brzo pretvara u instrument jugoslovenskog elementa.

Nezavisna Albanija ne bi se mogla održati ni iz spoljnih a naročito ne iz unutrašnjopolitičkih razloga, s obzirom da je ona siromašna i jadna, još varvarska u pogledu kulture i civilizacije, a kao mala zemlja uvek bi se nalazila u opasnosti od slovenskih masa koje je okružuju. Albanija je i verski razjedinjena, pa čak ni jezički, tj. jednim književnim jezikom, nije uspela da objedini svoj etnički živalj. Prema tome, Albanija treba da ostane pokrajina Istočnog Carstva, što upravo odgovara italijanskoj politici.

Albanija čini oslonac Otomanskog Carstva, i to i u odnosu na Slovene i kad je reč o Grčkoj. Sa stanovišta italijanske politike ne bi bilo korisno da Epir pripadne Jelinima, jer sa njim njihova država ne bi dovoljno ojačala da zaustavi slovensku bujicu, a preostali deo Albanije, pogotovo Gornja, pao bi u ruke Slovena, bilo neposredno bilo posredno (preko Habsburške Monarhije). Čak i u slučajevima turske arogancije i ignorancije, italijanski diplomati ne treba da nadahnjuju Arbanase protiv sultanove vlasti, nego treba da im savetuju pomirljivost.

U granicama Osmanlijske Imperije Albanija treba da dobije autonomiju, ali tako da bi katolički Miriditi i Malisori činili posebnu vazalnu kneževinu. Ona bi počinjala od crnogorske granice i prostirala bi se do Lješa, obuhvatajući oblast sa 130–150 hiljada stanovnika. Ti krajevi su zapravo i dotad uživali samoupravu, uz insistiranje Francuske i Austro-Ugarske (od 1868), kao miriditskih zaštitnica, da se očuvaju stare povlastice date kato-

¹⁴ Isto, n° 2839, 29. VIII 1876, br. 189. – Sklonost običnih plemenika prema plemenski strukturiranoj Crnoj Gori (ne i Srbiji!) Berio je ustanovio i kod Debrana (isto, n° 3217, 26. IX 1876, br. 194).

¹⁵ ASMAE, b. 213, n° 3894, 18. XI 1876.

¹⁶ ASMAE, b. 214, n° 37, 23. XII 1876.

¹⁷ Isto, n° 256, 9. I 1877, br. 221.

¹⁸ Isto, n° 402, 22. I 1877.

ličkim plemenima. Stvaranje nekoliko manjih umesto jedinstvene arbanaške autonomne pokrajine ne bi politički bilo neprihvatljivo, s obzirom da bi se tada i verski i u svakom drugom pogledu razjedinjena Albanija teško mogla urediti kao unitarna samoupravna celina. U tom pogledu Albanija pokazuje sličnosti sa Libanom (pre 1860. godine). U Albaniji ne postoji nijedna savremena klasa koja bi se mogla naturiti ostalom življu svojim autoritetom, nego bi se centralna vlast izvrgla u oligarhiju i tiraniju velesila, posle čega bi bilo teško izvesti bilo kakvu reformu u korist napretka. O autonomnoj kneževini Miriditsko-malisarskoj Berio ipak nije mislio kako treba da predstavlja običnu plemensku samoupravu (kao dotad, gde bi smetnje napretku činili glavari), nego da primi modernu hrišćansku upravu, koja bi se koristila uslugama što bi joj mogli pružiti Arbanasi odomaćeni na Siciliji i u Kalabriji, i pod vlašću jednog izbornog kneza. Berio je odmah dodao da se velike nade polagane u mladog Prenka Dodu, naslednog miriditskog kapetana, nisu pokazale opravdanim, jer je, kao srebroljubac i sklon intrigama, pokazao da nije dorastao za takav položaj, pa bi, koliko već sutra, mogao da postane bečki sluga ili pandur, najmljen od Slovena. Iako je pripadao italijanskoj političkoj levici, Berio se nije ustezao da predlaže širenje italijanskog uticaja u arbanaškim masama i posredstvom franjevac, koji su držali većinu parohija u severnoj Albaniji, a najvećim su delom bili Italijani ili Arbanasi školovani u Italiji i zadojeni latinskim duhom. Ti misionari bili su najbolji zagovornici tadašnjih italijanskih interesa; najzad, da se i ustanovi kakav politički prestup, prema njima, kao sveštenim licima, vlasti bi blaže postupale nego prema profesionalnim agitatorima, od kojih su, kao i uopšte od intervencije Italije, Turci strahovali. Kada je novo, ustavno stanje trebalo primeniti i u Albaniji, Berio je zapazio da bi prethodno valjalo uništiti samoupravu severnoarbanaških plemena, a jedino uz njenu pomoć severna Albanija nalazila je snage da se odupire slovenstvu. To je shvatila i Austrija, te je preduzela u Carigradu korake da se dotadašnje plemenske privilegije održe.¹⁹ Kad se, u martu 1877, razbuktao u Miriditiji ustanak protiv turske vlasti, Berio je našao za shodno da sugeriše svom ministru neka zahteva od Porte da se sačuvaju miriditska autonomna prava, jer će Albanija, upravo dobivši autonomni status, politički gravitirati Carigradu a ne, recimo, Crnoj Gori ili Austro-Ugarskoj. Italija treba da izađe iz pasivnosti u pogledu Albanije, gde se valja boriti protiv toga da Albanija postane slovenska ili crno-žuta, kada bi i u trgovinskom i u političkom pogledu postala protivnica italijanskih interesa. Ako se Albanija ne bi mogla održati u sastavu Otomanske Carevine, Italija, iako joj to baš ne bi sasvim odgovaralo, treba da pomogne konstituisanje Albanije u nezavisnu državu.²⁰

U decembru 1877, pre ruskog zauzeća Plevne, Berio je sastavio elaborat »Arbanaško pitanje« (na 33 stranice)²¹ i uputio ga italijanskom poslaniku u Jildizu grofu L. Kortiju (koji je 1878. godine postao ministar spoljnih poslova). Akcenat je u rukopisu stavljen na zabrinjavajuće lošu vojnu situaciju Turske prema Crnoj Gori, posle odvlačenja glavnine vojnih snaga

¹⁹ Isto, n° 718, 20. II 1877, br. 234.

²⁰ ASMAE, b. 215, n° 908, 5. III 1877, br. 240.

²¹ ASMAE, b. 218, n° 43, prilog uz akt Kortija iz Carigrada.

na bojište prema Rusima. Pad Plevne mogao bi dovesti i do crnogorskog zauzimanja severnoarbanaske metropole, čime bi se najakutnije postavilo arbanaško pitanje, s obzirom da bi primirje pošlo od načela *uti possidetis*. Stanje je bilo vrlo ozbiljno već i zato što su Crnogorci imali pristalica među arbanaškim plemenima, što Arbanasi nisu pokazivali potrebnu disciplinu i nisu imali priznatog vođu pa ni iskusnih četovođa (oficira) za borbu protiv izvrsne crnogorske vojske. Zbog takvih uslova, oči politički uzdignutih Arbanasa bile su uprte u Austriju, što je za Apeninsku Kraljevinu takođe predstavljalo nepovoljan ishod. Jer, čim se dokopa Drača, Dvojna Monarhija će za kratko vreme biti i u Valoni.

Arbanasi, zapravo, nisu voleli ni Crnu Goru, ni Austriju, ni Tursku. Čak ni arbanaški muslimani nisu pokazivali prijateljska raspoloženja prema gospodarima došlim iz Anadola, pošto su ih izmorile obaveze prema državi, a bili su sve više svesni da sa Turskom, koja je sve više propadala, mogu pretrpeti samo štete. Ona, uostalom, u Albaniji nije više imala ni snage ni ugleda. Zato bi bilo korisno da Porta, shvativši sve to, žrtvuje svoju neposrednu vlast u korist arbanaške autonomije, kako bi sebi obezbedila podršku aktiviranog arbanaškog življa u otporu Crnoj Gori i Austriji. Tu aktivizaciju otpora u Albaniji Porta tada nije mogla izazvati nikakvim drugim putem ili sredstvima. Prava mera u pomenutom smislu trebalo bi da bude obrazovanje privremene vlade za Albaniju.

Stvaranje takve vlade Carigrad ne bi smeo da primi kao kakvu pobunu, jer bi upravo ona spasila turske šanse u ratu s Crnom Gorom, proglašivši neutralnost svoju i svoje zemlje. U uslovima kad je Albanija bila napuštena od takvog mnogonacionalnog carstva, domaće snage su se potpuno mogle pokrenuti jedino uspostavom izvršne vlasti i davanjem autonomnih prava. Ako bi se Arbanasi borili za svoje interese, oni bi paralisali politiku Beča i zaustavili bi vojno nastupanje crnogorskih suseda. Proglasom svoje neutralnosti privremena vlada, kao nov politički subjekt, stvorila bi mogućnost da se rat s Crnom Gorom okonča a teritorija sačuva.

Pored Turske i druge sile mogle bi se osvedočiti da je arbanaška autonomija najbolji izlaz koji pruža garantiju za buduće odnose u jugoistočnoj Evropi. Engleska će uvideti da će se tako Turska spasiti od potpunog brodoloma u svom evropskom delu. Nemačkoj bi arbanaška autonomija dobro došla da zaustavi širenje i jačanje Austro-Ugarske na Jadranu. Rusiji bi takva Albanija pomogla da se slomi dotadašnje carstvo u Evropi. Latinske nacije i Grčka stekle bi bedem protiv slovenske plime. Tako bi se učinio kraj onom neodređenom stanju koje se odlikuje turskom nemoći, slovenskim spletkama i podeljenošću među samim Arbanasima. Dobivši autonomiju, Albanija bi ušla u koncert evropskih nacija. Time bi se stekli uslovi da se vlast plemenskih glavara, vezanih samo za vlastite interese, zameni novim činiocima, s obzirom da u Albaniji tada nije bilo klase koja bi mogla biti od svih prihvaćena kao vladajuća svojom društvenom snagom, kulturom i uticajem.

Nešto kasnije, upravo kad je u San Stefanu potpisano rusko-tursko primirje, Berio je jasno pisao svom resornom ministru kako je interes Italije na istočnoj jadranskoj obali da se stvaraju male države kao Crna Gora, Albanija ili Grčka, da ne bi svojom snagom ugrozile italijansku prevlast na tome moru. Čak i obrazovanje jedne mnogo veće Jugoslavije još bi se

moglo tolerisati jer, iako bi ona postala ozbiljniji takmac, ipak bi značila prihvatljivu zamenu za prodor Rusije na Jadran, a značila bi i emancipaciju (ilirskih) Slovena od uticaja velikog slovenskog brata. Takva Jugoslavija ne bi morala biti odbojna na uticaje latinskog sveta. Opasnost od Rusa bi se smanjila, jer se u takvoj jugoslovenskoj državi ne bi naročito težilo direktnoj saobraćajnoj vezi između primorja koje bi pripalo Crnoj Gori i Podunavlja.²²

Dok se takva eventualna Jugoslavija ne bi stvorila, Italija bi imala računa da pomaže širenje Crne Gore, kako bi i nju, proširenu i ekonomski ojačanu, otrgla od tadašnjeg isključivog ruskog upliva. Između nasrtljive Podunavske Monarhije, koja želi da se širi na Balkanu i utvrdi na Jadranu, i male autonomne Albanije dobro je da se nalazi treća država, Crna Gora. Upravo preko Crne Gore i sama se Italija može približiti oblastima u Podunavlju, te zato pri mirovnim pregovorima treba pomoći Crnoj Gori u njenom prostiranju ka severu, tj. prema Foči, Tari i Pivi. Ono što bi Albanija izgubila u prilog državnice knjaza Nikole ne bi je odlučnije oštetilo, a za Crnu Goru bi značilo mnogo; tim pre što je živalj u predelima koje je trebalo ustupiti u većini bio slovenski.²³

Mesec dana kasnije, kad su i u Skadru već bile poznate pojedinosti sanstefanskih preliminara, Berio je ušao u razmatranje o arbanaškoj granici prema Bugarima i Crnoj Gori. Smatrao je da Bugarskoj ne treba da pripadnu, Bitolj, Ohrid i Kostur, jer bi istočna arbanaška granica bila bedna, zato što su upravo oblasti istočno od Devola (navodno!) poslužile za herojsku odbranu Albanije od opasnosti sa istoka (od Osmanlija). Albaniji treba obezbediti prostor između dva masiva — Šar-planine i Pinda. Arbanaški sever takođe je ugrožen od srbijanske i crnogorske ekspanzije, posebno kad je reč o Hotima i Klimentima. Za Podgoricu, Bar, Gusinje pa i Krajinu ispod Skadarskog jezera prirodno je da pripadnu Crnoj Gori, jer su to etnički pretežno slovenski krajevi; jedino bi se izgubila verska homogenost, jer bi ti distrikti uveli u crnogorske granice 30.000 muslimana i 12.000 katolika pored 23.000 pravoslavnih. Ekonomski, Crna Gora bi se tako oslobodila zavisnosti od Skadra i austrijske Boke Kotorske, pa bi preko svojih pristaništa mogla uspostaviti neposrednu vezu sa Venecijom i Trstom. Ipak, stešnjavanjem Albanije nastaće šteta po Italiju, naročito ako bi Srbija jednog dana ugrozila Kosovo.²⁴ To se odnosilo na političke a ne na ekonomske momente, jer uža Albanija s Kosovom, s kojim nije bila povezana dobrim privrednim saobraćajnicama, nije predstavljala poslovnog partnera. Samo sedmicu dana ranije, prema tadašnjim svojim obaveštenjima, Berio nije bio pesimist prema pitanju arbanaških granica. »Ako su ona moja obaveštenja tačna — pisao je 1. aprila 1878 — Albanija bi izgubila uistinu sasvim mali deo teritorije plemena Klimentata i jedan deo od izvesnog značaja teritorije plemena Hoti [...]. Korist koju Crna Gora ima od toga nije mala, dok gubitak koji time trpi Albanija nije znatan.« Crna Gora bi time stekla napadnu snagu — prema Srbiji. Slično bi bilo i sa njenim

²² Isto, n° 1094, 4. III 1878, br. 326.

²³ Isto. — Berio je i 25. aprila ponovio tezu o Crnoj Gori između Albanije i Austrije na Jadranu (ASMAE, b. 219, n° 1949, br. 340).

²⁴ ASMAE, b. 219, n° 1910, 27. IV 1878, kopija Berijeveg raporta italijanskom poslanstvu u Carigradu od 7. IV 1878.

položajem prema Austro-Ugarskoj: »Korisno je, naprotiv, da Bar i Ulcinj budu u rukama Crnogoraca da bi se sprečilo da padnu u austrijske. Korisno je da Crna Gora poseduje neko pristanište zato što bi na taj način bila u širem i plodnijem kontaktu s civilizacijom.« Jačanje Crne Gore potrebno je i radi sprečavanja rusifikacije: »Što se tiče opasnosti rusifikacije Crne Gore, da Crna Gora bude samo oruđe Rusije, ne verujem da je ona ni imanentna ni velika: zemlje koje imaju sopstvenu i cenjenu dinastiju čine stvarno subnacionalnosti koje teško mogu pasti i dopustiti da budu savladane, apsorbovane, naročito onda kada ta zemlja ima sopstvenu istoriju i samosvest a onaj koji hoće da izvrši invaziju dalek je i različit. Opasnost koja mi se čini da se razabire u tolikom i tako naglom napredovanju Rusije sastojaće se u tome ako se ništa ne bude učinilo za Albaniju: slovenski elemenat će ovladati prečagom između Jadranskog i Egejskog mora, između Valone i Soluna, putem koji iz Carigrada preko Sereza treba da se uputi ka Valoni da bi produžio prema zapadu evropskog kontinenta; u suštini tu će biti veoma teških šteta ekonomskih i političkih.«²⁵

Kad se u Skadru saznalo o detaljima sanstefanskih preliminara, Berio je zakukao nad sudbinom Albanije. U svom izveštaju ministarstvu²⁶ tvrdio je da projektovana granična linija albansko-crnogorska nije prirodna, tj. dok je linija sa rekom Cijevnom u redu, neshvatljiva je trasa koja Hote i Škrelje dodeljuje Crnoj Gori, jer je reč o arbanaškim plemenima. Mir je, znači, prihvatio načelo podele, raščlanjavanja Albanije koja tako postaje prva žrtva nadirućeg slovenstva. Dobivši Škrelje, Crnogorci su došli nadomak reke Kiri, što će reći i Skadra, a Plavom i Gusinjem oni su se približili i Peći i Kosovu. Bugarska još nije ni rođena, a već oduzima Arbanašima Prizren i Ohrid, dobivši mogućnost prodora ka Beratu i Elbasanu, tj. središnjoj Albaniji. U takvim uslovima može se reći — jadao se Berio — da Albanija više ne postoji, jer su joj oduzete mogućnosti da se odupre Slovenima. Slovensku najezdu ka Argirokastru iskoristiće Grci da zagospodare teritorijom južno od Vojuše. Celi arbanaški sever posloveniče se, ako se pre toga ne izmetne u austrijski, jer će se Albanija radije predati i Austriji koja teži da se preko Kosova približi Sredozemnom moru. Berio je naveo i nezasnovane glasine, po kojima je Grcima trebalo da pripadne celi Epir do Argirokastra, a Italija bi zagospodarila teritorijama između Matje i Vojuše. Dok je za Grčku bilo poznato da reflektuje i na prostranije teritorije, prema Beriju nije bilo prihvatljivo da Italija može želeti srednju Albaniju. Tako bi se Albanija pretvorila u leglo spleta i ambicija suseda. Možda bi ne samo za Italiju nego i za Grčku bilo najbolje da Albanija stekne status nezavisne države, dakle i nepodeljene i cele, koja bi mogla postati saveznica u zaustavljanju slovenske invazije. Svakako bi takva solucija najviše odgovarala i Austro-Ugarskoj.

Prirodne granice koje bi trebalo dati Albaniji uključivale bi i visoravan Kosovo, kompleks Šar-planine, zatim prostor prema jugozapadu, uključujući ravnicu Kostura, pa do Arte. Prema Beriju, Albanija je tada bila oblast već obrazovana geografski, bez obzira što bi u tom okviru obuhvatila i izvestan broj Bugara (tačnije Makedonaca) oko Debra i drugih Slo-

²⁵ I documenti diplomatici italiani, II serie, vol. X (u daljem tekstu: DDI), Roma 1976, 28–89.

²⁶ ASMAE, b. 219, n° 1761, 12. IV 1878, br. 337.

vena (Srba), odnosno stanovništvo grčke kulture u Epiru. Sam arbanaski elemenat tek treba da stekne arbanasku svest (per farsī Albanese). Iz nekih ostalih izveštaja proizlazi kako je Berio očekivao da upravo Albanija bude najснаžniji bedem protiv slovenstva, te je zato trebalo učiniti sve da bude što prostranija i privredno jača. Tako velika Albanija trebalo je da odvrati obeshrabrene elemente na severu, pre svega u Skadru, koji su počeli sasvim računati s Bečom.²⁷

Crna Gora između Austrije i Albanije trebalo je da doprinese nezavisnosti Albanije i slobodi plovidbe na Jadranu. Pred nadiranjem Austrije duž istočne obale Adrijatika, Crna Gora i Albanija trebalo je da se udruže. Uz to, Turska i zapadne sile u Grčkoj i Albaniji treba da steknu prijatelja protiv slovenske najezde pa i protiv jugoslovenskog pokreta. Italija bi u nastaloj fazi imala da bude zaštitnica i Albanije i Crne Gore (a to znači da Crnu Goru drži podalje od jugoslovenskog pokreta). Engleska treba da se uveri da je u sprečavanju ruske bujice potrebno da se osloni na Arbanase i Grčku a ne da dozvoljava austrijsku ekspanziju, jer se ona može okončati kao slovenska. Jugoslovenci pak, koji se znatnim delom ne samo prošlostu nego i verom razlikuju od Rusa, treba što više vezati za Italijane i germansku rasu, kako bi postali most (ali i brana) sa Rusima u Bugarskoj i Besarabiji; da se to postigne treba podsticati hegemonizam Crnogoraca i prema njima određivati jugoslovensko gibanje. Najzad, Berio je nabacio i ideju da celi prostor na jugoistoku Evrope treba obrazovati kao konfederaciju nezavisnih ili autonomnih celina: a) da se spreči da se kakva velesila (Rusija, Austro-Ugarska) ne utvrdi na tom prostoru, odnosno na Dunavu i Crnom moru; b) da se spreči (vezama sa Evropom) da taj prostor stekne slovenski karakter. Italija, koja treba da sačuva svoju neutralnost, ipak treba da bude prisutna u svim tim tvorbama, da ne bi došli u pitanje njeni vitalni interesi. Dati Austriji, na primer, Bar i Ulcinj znači otvoriti joj vrata Albanije i time stvoriti neravnotežu na Jadranu; vratiti te luke Osmanlijskom Carstvu značilo bi konsolidovati tursku vlast u Albaniji. U tome smislu treba odbiti eventualni aranžman da se Italiji dodeli srednja Albanija.²⁸

Na početku maja u Berijevim izveštajima javlja se izvesna promena stava u pogledu obezbeđenja granica velike Albanije, bar u odnosu na Crnu Goru. On se zalagao za etničku liniju (Cijevna — Skadarsko jezero — Bojana), kako je o njoj bio obavешten. Takvim razgraničenjima omogućilo bi se zaključenje separatnog crnogorsko-turskog mira, koji bi bio u interesu Italijana.²⁹ I dalje neraspoložen prema Prenku Bib Dodi, skadarski konzul zahtevao je autonomiju Miriditije da se onemogući austrijski uticaj u severnoj Albaniji.³⁰ Berio je apelovao da Evropa učini nešto za Albaniju, jer je ona sama nemoćna, a lako može biti uvučena u neki ustanak (slično kao u Rodopima) i obračun između muslimana i hrišćana, koje muslimani sumnjiče zbog slovenske opasnosti.³¹

²⁷ Isto; ASMAE, b. 219, n° 1848, 20. IV 1878, br. 338.

²⁸ ASMAE, b. 219, n° 1949, 25. IV 1878, br. 340.

²⁹ Isto, n° 1996, 4. V 1878, br. 342.

³⁰ Isto, n° 2269, 19. V 1878, br. 344.

³¹ Isto, n° 2272, 20. V 1878, br. 347.

Posle osnivanja Prizrenske lige (10. juna 1878) Berio je sa prilično izoštrim zapazanjem, uostalom kao i većina ostalih konzula velikih sila u Skadru, beležio čudne veze zvaničnih organa turskih vlasti i jednog pravno nelegalnog pokreta (valija priprema ustanak protiv Crne Gore; vlada plaća troškove delegata za kongres u Prizrenu; vlada daje Ligi oružje i municiju; u Ligu ulaze elementi naglašeno lojalni sultanu). I sâm se u to vreme zanimao pitanjem arbanaške autonomije. Pravi su nosioci ideje o autonomiji katolički Arbanasi, dok se muslimani ponašaju tako kao da je pitanje autonomije privremena a ne suštinska potreba Albanije.³² Arbanasi katolici onaj su deo Arbanasa koji mrze Turke.³³

Na vesti o osnivanju Prizrenske lige, Berio je zapazio da su, za razliku od Đakovice i Peći (gde je pobuna izbila pre ili posle proglašavanja u Prizrenu), u Prizrenu »ustanici, buntovnici, bolje da kažem protestanti (jer nisu ni ustanici a ni buntovnici)«. »Vlada je to pustila. I ne samo da pušta, ona jača, podržava taj ustanak, pošto ga je sama organizovala, započela i ustanovila.« U Đakovici, Peći, Tetovu, Debru i Gusinju vladaju begovi koji su posle reformi sultana Mahmuda II bili razvlašteni »ali su u stvari bili samo medijalizovani«. Zbog štednje ili da begovi ne stvaraju nezgode, Porta je uvek na upravi tih distrikta potvrđivala potomke bivših prvaka, starih begova. Ako bi se zamerilo sultanovoj vladi da, podržavajući bega — kajmakama, sklapa zaveru protiv suverena koji je sankcionisao Sanstefanski ugovor, Porta bi sasvim slobodno mogla odgovoriti da »on nije moj kajmakam već bivši feudalni sizeren sreza«; kajmakam, kad bi ga o tome zapitali, s pravom bi odgovorio »ništa ne zna za Sanstefanski ugovor« — Porta mi ga nije saopštila; kao privatno lice, kao feudalni gospodar branim svoju naciju i svoja prava«. Berio je nalazio da su glupi hrišćani koji daju podršku Prizrenskoj ligi — »toj islamskoj pobuni, koja je, naravno, protiv njih«! Loše se izražavajući o vođima organizacije, Berio je smatrao preteranom pretpostavku da bi se tadašnji šef Lige, Elijas-paša iz Debra, mogao održati kao pretedent na položaju kneza arbanaške nezavisne države. Berio je ovim rečima rezimirao stanje među Arbanasima: »U Prizrenu postoji vlada koja nije sultanova, koja namerava da pruža otpor, da ratuje, da se suprotstavi sultanu: u Albaniji ima vlasti koje savetima i javnim pomoćima podržavaju tu vladu.« »Turci se nadaju da će pobediti slovenski i arbanaški muslimani: njihova pobeda bi za Osmanlije bila dvostruka pobeda zato što bi oni, Osmanlije, lako utvrdili svoju vlast, ako bi se broj Slovena i Arbanasa smanjio: Umesto muslimanskih ili hrišćanskih Slovena i Arbanasa; ovde bi se utvrdili novi gospodari Osmanlije.«³⁴

Povodom sastanka skadarskih muslimana, nakon povratka delegata sa prizrenskog kongresa, Berio je meditirao: »Istina je da sve to neće dovesti do velikih rezultata, ali sigurno do štetne uzrujanosti, možda i do eksplozije i borbe, kako sa spoljnim neprijateljima tako i među stanovništvom; između dve sekte, islamske i hrišćanske; ne toliko zbog religioznog fanatizma koliko zbog potreba i interesa. Muslimani će braniti svoja prava; svoje pretenzije, organizaciju koja im daje pravo prevlasti — prevlasti nad

³² Isto, n° 2670, 17. VI 1878, br. 352.

³³ Isto, n° 689, 9. IX 1878, br. 367.

³⁴ DDI, II-10, 194-97.

hrišćanima — koji su sa svoje strane učinili nepromišljenost da služe muslimanima kao pokriće da organizuju nemir i borbu koja će se okrenuti na njihovu štetu.«³⁵ Levantinsku taktiku muslimana skadarski konzul je predstavio ovim rečima: »Izvedu četiri individue i kažu: 'Hrišćani su sa nama — hrišćani hoće ili neće ovo ili ono'; privlače ulagivanjem konzule i potom kažu: 'Evropa je s nama — imamo podršku svih stranih vlada — naši podanici vide da uživamo opšte simpatije'.« Hrišćani su nameravali da učestvuju u skadarskom Liginom komitetu — »kako bi sprečili njegove ekscese«. Jedan od Berijevih zaključaka (oko sredine jula 1878) bio je da mnogi Arbanasi žele Austrijance, jer »nemaju nade s druge strane« ni »poverenje u sebe«.³⁶

Berio je u Prizrenskoj ligi video otpor Arbanasa, naročito muslimana, u njihovim gornjim krajevima koji je osuđen na propast, ali iz čega će korist izvući Turska i Austro-Ugarska. »To će izvesno biti bez ozbiljnog rezultata ali neće biti bez ozbiljne štete: to će možda biti krvavi protest koji će najviše štete naneti hrišćanima, protiv odluka (berlinskog) Kongresa. Nekoristo je isticati kakvu korist može Turska da izvuče iz tog ustanka, naročito posle peticija koje su Arbanasi (hrišćani i muslimani) slali Kongresu.« On je u Ligi video pre svega nastojanje muslimanskog elementa koji želi da sačuva dotadašnju egzistenciju, tj. prevlast i privilegije. Držanjem udruženih muslimana u graničnim područjima onemogućava se redovno i normalno funkcionisanje vlasti, i to obavezno vodi u anarhiju, koja će se izroditi u nered, kad se strasti dovoljno raspale. »Toga dana će Austrija sebi prisvojiti ulogu zaštitnice reda — hrišćana — i toga dana Austrija će zagospodariti tim krajevima. Ona će zauzeti te krajeve da bi branila red, da bi zaštitila svoje interese (koji su joj dati u toj pokrajini) na osnovu mandata koji ona naravno drži od Kongresa [...]. Ponovio sam mnogo puta da onaj ko je gospodar visoravni Kosova, gospodar je dolina Lima, Ibra, Drima i Vardara. Sada Austrija koja će okupirati Bosnu i Hercegovinu do Novoga Pazara slobodna je da se domogne visoravni Kosova preko Peći.« U tom nadiranju Austrije ka jugu ne mogu joj se odupreti Crna Gora i Srbija, koje su za to preslabe pa i same okružene Austrijom. »To ne bi bilo kada bi jedan italijanski korpus bio u Albaniji: Austrija bi bila zadržana u Novom Pazaru, Crna Gora, Srbija i Albanija, imajući tačku oslonca, ne bi pustile Austriju da napreduje, Grčka ne bi izostala da ne pripomogne tom cilju, tj. budućem oslobođenju Makedonije i Soluna. Te zemlje neće pasti pod Austriju; ona ne bi napredovala na fatalnoj visoravni Kosova; ako bi napredovala, naišla bi na organizovan otpor i neprijateljsko stanovništvo; te bi zemlje gravitirale ka Italiji, zajedno bi obrazovale jedan aglomerat, Ligu za odbranu.« »Pitanje evropske Turske oslanja se uglavnom na Albaniju. I eto razloga zbog kojega sam često sa žarom govorio o važnosti te pokrajine. Albanija mrzi Slovence i obuzdaće ih, ali ne voli Austriju, jer bi i ona zbrisala, uništila tu malu naciju.« »Što se tiče opšteg evropskog pitanja ravnoteže, Albanija je važna za visoravan Kosova. Na toj visoravni treba da se suoče i Crnogorci, i Srbijanci, i Herce-

³⁵ Isto, 301.

³⁶ Isto, 358–9.

govci (Lim i Ibar), i Arbanasi (Drim), i Grci (Vardar): iz toga će proisteći izbacivanje snage zbog susreta jednakih a raznih sila. Visoravan će biti slobodna; ako jedna od snaga prevlada, ta visoravan nije slobodna, ravnoteža će biti poremećena.«³⁷

Već i radi pitanja organizovanja zajedničkog balkanskog fronta protiv nadržanja Austro-Ugarske, pri čemu bi okosnicu otpora predstavljala Albanija (u kojoj bi se nalazila italijanska vojska), trebalo je ići na stvaranje velike Albanije, sa Kosovom i Epirom. Zbog toga bi Grčka, da se domogne Soluna i Vardarom uputi dublje u Makedoniju, trebalo da odustane »od nepravednih, neoportunih, nepolitičkih pretenzija da anektira Epir«. Grčka bi, pored dela Tesalije, želela da dobije i Epir, pa čak i srednju Albaniju, pod izgovorom da tamošnji živalj govori grčki. Takve pretenzije bile bi »apsolutno suprotne bilo kakvom principu«. Stvaranje veće grčke nacionalne države ne bi bilo politički korisno u tom momentu, jer bi se razbijao opšteg balkanski front protiv Austrije. Ostala bi gornja Albanija, mala, slaba, siromašna i ugrožena sa svake strane. »Ako bi dobila Epir, da li bi Grčka bila u stanju da se odupre Austriji da napreduje? Izvesno ne. Italija bi stoga imala jednu susedku na prelazu između Jadrana i Egejskog mora i konkurenta u miru, jednu slabu susedku, koju bi ona morala da brani u vreme rata, toliko da Valona i Jadransko more ne padnu u austrijske ruke.« Zbog toga Italija ne bi mogla da prati Grčku u njenim zahtevima: »u vreme mira Italija ne bi imala koristi od Grčke, za vreme rata morala bi da je brani«. »Grčka bi, naprotiv, trebalo da brani Albaniju koja je učinjena jedinstvenom kao što bi je branila Italija a da u vreme mira ne može da se strahuje od smetnji ili teškoća sa strane Albanije ni za Grčku ni za Italiju.«³⁸

Opšti zaključak ovoga značajnog Berijevog izvještaja bio bi: 1) Austro-Ugarskoj se ne može dozvoliti da posedne Kosovo, jer bi čak i samo sa bliskim železničkim izlaskom ove sile u Solunu Grčka bila privučena u njenu orbitu, i tako bi Austrija postala gospodarica svih oblasti u srcu Balkana, pa ne bi bilo nezavisnosti ni za Crnu Goru, Srbiju i Albaniju, a Italija bi morala da se poduhvati odbrane Jadrana; 2) »Nije uputno sada proučavati pitanje arbanaškog uređenja: njeno ponovno uspostavljanje u autonomnu državu pod suverenitetom Porte dovoljna je garantija.«³⁹

Kada je u oktobru 1878. Paskvale Vasa, skadarski katolik koji je imao različite dužnosti u otomanskoj administraciji, objavio svoju knjižicu o uslovima budućnosti Albanije, Berio se osvrnuo na taj program ili manifest. Najpre se najpozitivnije izrazio o Vasi kao čoveku, arbanaškom patrioti i italijanskom prijatelju. Vasa je zahtevao ujedinjenje Arbanasa u jednu autonomnu oblast koja bi se prostirala na jug do Arte. Berio je Vasin manifest smatrao Portinim aktom, kojim je nastojala da podstakne Arbanase protiv izvršenja odredaba Berlinskog ugovora, dižući im patriotsko osećanje. Autonomija Albanije u Vasinoj knjižnici je, prema Beriju, Portina ponuda koja za nju ne predstavlja nikakav rizik, jer iza Portinog

³⁷ Isto, 384–6, 21. VII 1878.

³⁸ Isto, 385–6.

³⁹ Isto, 386.

predloga ne stoji garancija velikih sila. To je trebalo da bude cena da se Arbanasi pokrenu protiv odluka Berlinskog kongresa.⁴⁰

Berio je ukazao na to da Austrija uključuje u pojam Kosova i najveći deo Vardarske doline, da bi se tako velikom Albanijom poslužila kao Rusija velikom Bugarskom.⁴¹ Zapažanje je nesumnjivo bilo tačno!

To je bio i poslednji Berijev izveštaj značajan za prilaženje arbanaškom pitanju. Prvih dana januara 1879. nekoliko izveštaja iz Skadra poslao je Pjetro Tonijeti, načelnik političkog odeljenja ministarstva, svakako na svom putovanju u Srbiju, u posebnoj misiji oko uspostavljanja poslanstva u Beogradu.⁴² U međuvremenu je premešteno više konzula u arbanaškim krajevima.⁴³ Berio je potkraj 1878. bio povučen iz arbanaške diplomatske zone, jer ga je Rim smatrao kompromitovanim u očima evropske javnosti. Odluka o njegovom premeštaju u Pirej donesena je još 18. oktobra, ali je ostao u Skadru još nekoliko nedelja. Potkraj 1878. čak je i italijanska štampa prenela vesti iz Carigrada da je ogranak Prizrenske lige iz Skadra zatražio italijansku okupaciju arbanaških krajeva.⁴⁴ Italijanska diplomatska centrala svakako je zaključila kako strana javnost računa da u takvoj odluci ima i Berijevog udela. O stranoj štampi koja je optuživala italijanske konzule u Albaniji vodila se diskusija u italijanskoj Komori u februaru 1879. Ministar spoljnih poslova Kairoli morao je i oko sredine februara 1880. da u parlamentu opovrgava glasine kako Berio sedi u planinama Gusinja i podstiče otpor tamošnjih muslimana protiv Crnogoraca; to je, na primer, pisao londonski torijevski *Standard*. U svakom slučaju evropsko javno mnjenje budno je motrilo šta radi aktivni italijanski predstavnik u osetljivom skadarskom političkom punktu.⁴⁵

Prokomentarisane delove Berijevih izveštaja ne treba uzimati kao izvorne podatke za ustanovljavanje činjenica o onovremenskim zbivanjima, nego kao shvatanja, koncepcije, tj. kao politikološke izvore o kursu italijanske spoljne politike u doba tzv. istočne krize. Ti pasaži ne daju *vesti* na osnovu kojih bi se konstruisale *historijske činjenice*, nego predstavljaju sintetizovane izjave koje su bile znatno uslovljene opštim političkim prilikama i trendom italijanske diplomatije a ne odraz neposredne stvarnosti. Za ustanovljavanje realne istine služe drugi, faktološki usmereni delovi njegovih referata, koje treba uporediti sa drugim sličnim izvorima. Zbog toga historičar i nije dužan da se izjašnjava o istinitosti njegovih koncepcija, što inače često iz navodno metodoloških razloga zahtevaju predstavnici

⁴⁰ ASMAE, b. 220, n° 4199, 22. X 1878, br. 370. – Kasnije je Italija imala nešto drukčije mišljenje o arbanaškoj autonomiji; prema londonskom *Tajmsu*, godine 1912. Rim je tu autonomiju gledao između dve štetne krajnosti po italijanske interese: slavizovana Albanija (preko autonomije) i austrijska Albanija (*S. Ghelli*, *Austria nemica, 1897–1914*, Milano 1916, 287).

⁴¹ ASMAE, b. 221, n° 4486, 11. XI 1878, br. 374.

⁴² ASMAE, b. 222, n° 177, 5. I 1879, br. 376; n° 723, 17. II 1879, br. 381; b. 223, n° 383, 1. IV 1879.

⁴³ Cerboni je iz Janjine stigao u Skadar u toku aprila ili maja (ASMAE, b. 222, n° 850, br. 142 i b. 224, n° 2033, 20. V 1879, br. 12).

⁴⁴ Vidi, na primer, pisanje lista *Lo Spillo*, 25. XII 1878 (3).

⁴⁵ *La politica estera*, vol. II, tomo 1, 205–6 i 351–52.

određenih nacionalnih, verskih, klasnih i drugih struktura, nezadovoljni navedenim podacima. U svakom slučaju, Berio je umeo da zapaža, da osmisli ono što vidi i što čuje i da to dovede u vezu sa političkom linijom svoje zemlje. Zbog toga su upravo njegova izlaganja i zanimljiva i značajna.

Pisac odlične rasprave o arbanaškom pitanju Bernard Stulli učinio je umesnu pretpostavku da je italijanski konzul u Skadru pomogao u redigiranju jednog programskog akta svakako škadarskih katolika od 13. juna 1878, u kome se arbanaškom problemu prilazi sasvim drukčije nego što je to učinio osnivački kongres Arbanaške lige u Prizrenu; u dokumentu se daju dobre ocene o stavu i radu velesila prema Arbanasima i pledira se za nezavisnu Albaniju.⁴⁶ Konzul o kome je reč baš je B. Berio. Kad je on otišao, osetio se nedostatak inicijativa sa italijanske strane, te je francuski diplomatski predstavnik u Skadru opravdano upozorio da Italija posle odlaska Berija nije učinila ništa da stekne svoje mesto u arbanaškoj politici dok je Austrija i dalje širila svoj uticaj.⁴⁷ O Berijevom putovanju iz Skadra javio je V. Plamenac iz Bara Mašu Vrbici 27. XI/10. XII 1878; trebalo je da Berio sa porodicom i prtljagom preko Bojane pređe na crnogorsku teritoriju, te da putuje uz Bojanu do njenog ušća, gde da se ukrca na brod za Grčku.⁴⁸

⁴⁶ B. Stulli, Albansko pitanje, Rad JAZU 318, Zagreb 1959, 344–347.

⁴⁷ Archives diplomatiques du Ministère des affaires étrangères, CPC, Scutari, vol. XXI, f. 327–7.

⁴⁸ Arhiv Crne Gore, Ministarstvo unutrašnjih djela, Pisma i naredbe, br. 323.